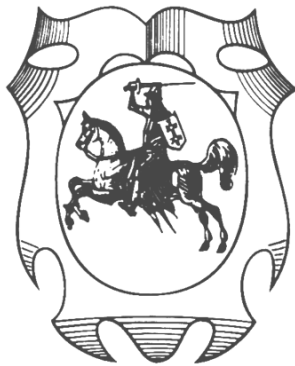

Siedleckie Towarzystwo Naukowe
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

SZKICE PODLASKIE

zeszyt 19-20

2011-2012

Siedlce 2013

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Iwan I. Akinczyc (Brześć, Białoruś), Adam Bobryk,
Tadeusz Boruta (sekretarz), Jarosław Cabaj (wiceprzewodniczący),
Wiesław Charczuk, Zofia Chyra-Rolicz, Adam Dobroński (przewodniczący),
Wasył Futala (Drohobycz, Ukraina), Stanisław Jaczyński, Grażyna Korneć,
ks. Roman Krawczyk, Henryk Lulewicz, Edward Pawłowski,
Robert Piętek, Józef Piłatowicz, Marek Plewczyński,
Manfred Richter (Berlin, Niemcy), Marek Wagner, Wojciech Włodarkiewicz

REDAKCJA

Piotr Matusak (redaktor naczelny), Rafał Dmowski (zastępca redaktora naczelnego),
Dariusz Grzegorzczuk (sekretarz redakcji), Tomasz Chodowiec (redaktor językowy),
Maryla Faldowska (redaktor statystyczny)

RECENZENCI

Janusz Gmitruk, Zbigniew Gnat-Wieteska, Henryk Hermann,
Ryszard Polak, Piotr Rozwadowski, Jeremiasz Ślipiec, Janusz Wojtasik,
Lech Wyszczelski

SKŁAD I ŁAMANIE

Dariusz Grzegorzczuk

ISSN 0208-8924

Na okładce herb województwa podlaskiego z XIX w.

Wydano dzięki dotacji Miasta Siedlce

© Copyright by Siedleckie Towarzystwo Naukowe
© Copyright by Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

WYDAWCA

Siedleckie Towarzystwo Naukowe
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach
ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce
szkice_podlaskie@opoczta.pl

Opinie i oceny wyrażone w zamieszczonych w niniejszym tekście
artykułach i materiałach stanowią prywatne poglądy ich autorów

Druk i oprawa
ELPIL Siedlce

Dorota Wereda
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Zaangażowanie szlachty i magnaterii w tworzenie sanktuarium w Leśnej Podlaskiej

W 2. połowie XVII w. w Rzeczypospolitej niezwykle popularność zyskał kult maryjny. Zjawisko to było konsekwencją sytuacji społeczno-politycznej. Wojny XVII w. z prawosławną Rosją, protestancką Szwecją i będącymi wyznawcami islamu Turkami wzmocniły tożsamość religijną mieszkańców Rzeczypospolitej przyczyniając się do wykształcenia wśród szlachty idei obrońców „przedmurza chrześcijaństwa”. Ważnym wydarzeniem, które podniosło rangę kultu maryjnego były złożone w katedrze we Lwowie 1 kwietnia 1656 r. „w momencie największego zagrożenia Rzeczypospolitej, przez Jana Kazimierza śluby, w których król oficjalnie ogłosił Najświętszą Maryję Pannę Królową Polski¹.

Jedną z form popularyzacji kultu maryjnego wśród wszystkich warstw staropolskiego społeczeństwa były sanktuaria, w których szczególnie czcili otaczano wizerunki Matki Bożej. Jednym z wielu sanktuariów maryjnych powstałych w epoce staropolskiej była Leśna². Historia sanktuarium rozpoczyna się 26 września 1683 r. zjawieniem się na miejscu zwanym przez okoliczną ludność „Okopami Krzyżackimi” lub „Walami Leśniańskimi”, na drzewie dzikiej gruszy, wyrzeźbionego na małym owalnym kamieniu wizerunku Matki Bożej z Dzieciątkiem. Świadcami nadzwyczajnego zdarzenia byli pasterze Aleksander Stalmaszczuk i Miron Makaruk, wierni Cerkwi unickiej. Znaleziony obraz najpierw umieszczono w dworze ówczesnego właściciela Leśnej skarbnika orszańskiego Pawła Kazimierza Michałowskiego w Bukowicach. Na miejscu odnalezienia obrazu ufundował on niewielki drewniany kościół, do którego po skończeniu budowy w 1686 r. został uroczyście przeniesiony obraz³. Pierwszym znaczniejszym zapisem na rzecz nowego ośrodka

¹ S. Litak, *Od reformacji do oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej*, Lublin 1994, s. 112.

² S. Litak oszacował, że cudownych obrazów i miejsc kultu maryjnego w XVII w. było ponad 400.

³ K. Szafraniec, *Decus Podlachiae – ozdoba Podlasia: Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej w trzechsetlecie istnienia (1683–1983)*, Warszawa 1982, s. 11; M. Wrzeszcz, J. Zbudniewek, *Leśna Podlaska*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin 2004, szp. 868–870.

kultu maryjnego była fundacja w 1693 r. przez Jana Odrowąza Pieniążka 2000 zł na wsi Witulinie, z prawem pobierania 140 zł dochodu rocznie w zamian za określone zobowiązania mszalne i stałe śpiewanie oficjum o Niepokalanym Poczęciu NMP⁴.

Paweł Kazimierz Michałowski, fundator świątyni i uposażenia służącego na utrzymanie duchownego, zabiegał o założenie w Leśnej parafii. Po jego śmierci sprawę prowadziła nadal jego żona Anna Rzewuska doprowadzając do wydania w Janowie 26 września 1695 r. dokumentu erekcji parafii. Pierwszym proboszczem na podstawie prezenty Anny Rzewuskiej został ks. Paweł Franciszek Janicki⁵. Kult obrazu Matki Bożej Leśniańskiej szybko zyskiwał dużą popularność wśród wszystkich stanów społecznych. Jednak oprawa zewnętrzna oraz formy budowy kultu były uzależnione od zaangażowania elit społecznych i finansowych. Zaangażowanie szlachty i magnaterii w budowaniu sanktuariów traktowano jak udział w życiu religijnym oraz inwestycje w życie wieczne, ale również, jako szansę na popularyzację swojego rodu, budowanie prestiżu we własnym gronie oraz wśród poddanych.

Dzięki zabiegom pierwszego proboszcza, zapewne przy wsparciu miejscowych elit, biskup Franciszek Prażmowski powołał komisję, która zbadała pochodzenie cudownego obrazu oraz cuda i łaski. Prace komisji zostały zakończone dekretem biskupa łuckiego Pawła Prażmowskiego datowanym na 24 listopada 1700 r. zatwierdzającym obraz Matki Boskiej Leśniańskiej, jako cudowny, cudownie znaleziony, łaskami i cudami słynący⁶.

Jedną z form propagowania kultu było prowadzenie księgi cudów. W dostępnych źródłach do końca XVIII w. zostało odnotowanych 94 *miaracula* w 89 relacjach. 82 świadectwa powstały w trakcie prac komisji podczas procesu aprobacyjnego⁷. Co najmniej 50 udokumentowanych

⁴ J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej*, „*Studia Claromontana*” t. 9, 1988, s. 388.

⁵ K. Szafraniec, *Decus Podlachiae – ozdoba Podlasia...*, s. 17; J. Maraśkiewicz, *Leśna Podlaska. Architektura kościoła*, Biała Podlaska 1983, s. 10–11; J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej*, „*Studia Claromontana*” t. 9, 1988, s. 393.

⁶ Archiwum Diecezji Siedleckiej (dalej ADS), sygn. D 40, k. 119.

⁷ Księgi cudów związanych z wizerunkiem Najświętszej Maryi Panny z Leśnej znajdują się w zasobach Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach, sygn. D 39, Acta consistorii Janoviensis diaecesis Luceoriensis et Brestensis sub regimine Francisco Prażmowski episcopo Luceoriensis et Brestensis, s. 66–101; sygn. D 40, Acta consistorii Janoviensis diaecesis Luceoriensis et Brestensis sub regimine Francisco Prażmowski episcopo Luceoriensis et Brestensis, liber 2 dus, s. 50–67, 119; sygn. D 161, Kopiarusz Paulinów

świadczeń cudów zostało przedstawionych przez przedstawicieli szlachty. Nie są dane odzwierciedlające stan rzeczywisty. Przewaga liczebna relacji złożonych przez przedstawicieli stanu szlacheckiego związana jest przede wszystkim z większą mobilnością szlachty i doświadczeniem w zabieraniu głosu wynikającym z uczestnictwa w życiu publicznym. Najczęściej do Leśnej przybywała szlachta z pobliskich okolic. W księdze cudów odnotowano następujące miejscowości: Biernaty (Wojciech Olędzki), Hoszcza (Jan Tarkowski), Kielbaski (Mikołaj Michał Henkiel), Lipno (Magdalena Stecka), Mosty (Teodora Zalewska), Mościbrody (żona Stanisława Mościbrodzkiego), Poniaty Szaniawy (Walerian Brodka Szaniawski), Przegaliny (Szymon Olszewski), Puczyce (Karol Siostrzewitowski), Radzyń (Andrzej Jaszewski), Rzewuski (Kazimierz Rzewuski), Terlików (Petronela Terlikowska), Tołwin w parafii Działkowicze (Zofia Tołwińska), Turna (Antoni Michał Laskowski), Worgule (Jan Domański) oraz regiony: ziemia łukowska (Michał Kucharski, skarbnik ziemi łukowskiej Franciszek Olędzki, skarbnik ziemi łukowskiej Kazimierz Suszczyński), ziemia mielnicka (burgrabia grodzki mielnicki Andrzej Jacek Niemyski Bialina), okolice Brześcia (miecznik brzeski litewski Marceł Ursyn Niemcewicz).

Dzięki mobilności szlachty, kult Matki Bożej z Leśnej zyskiwał wymiar ponadlokalny. Propagowaniu kultu sprzyjały również pełnione funkcje i urzędy. Podczaszy ziemi mielnickiej Franciszek Michał Laskowski towarzysząc kanclerzowi wielkiemu koronnemu, od 1687 r. biskupowi diecezji przemyskiej, Jerzemu Albrechtowi Denhoffowi zalecił Wojciechowi Paszyńskiemu, pisarzowi z kancelarii biskupa, modlitwę do Matki Bożej leśniańskiej o uzdrowienie z choroby uszu. Jan Laskowski, wywodzący się z Turny (okolice Siemiatycz) urzędnik z dworu wojewody podlaskiego został uzdrowiony podczas pobytu we Lwowie⁸. Wydarzenie to z pewnością zyskało rozgłos. Zamieszkująca prawdopodobnie okolice Warszawy cześnikowa warszawska Helena Stanisławska, zanim odzyskała wzrok po przybyciu do Leśnej „ciemną będąc na różne miejsca święte jeździła⁹. W okolicach Warszawy zamieszkiwał również Wojciech Jan Woydyga, który w trakcie czasowego pobytu w pobliskim

Lesniańskich, k. 9–30. Zebrane teksty zostały opublikowane przez A. Bosiacką: A. Bosiacka, *Leśniańska Księga Cudów 1683–1768*, „Barok” t. 1, 2006, s. 207–236.

⁸ A. Bosiacka, *Leśniańska Księga Cudów 1683–1768...*, s. 215

⁹ Tamże, s. 222.

Nosowie, był jednym ze świadków niezwykłego widzenia nad miejscem odnalezienia obrazu w Leśnej¹⁰.

Spośród osób składających relacje prawdopodobnie najdalej zamieszkiwał wojewoda sieradzki Jan Odrowąż Pieniążek. Świadcstwa o uzdrowieniu dwojga dzieci oraz o doświadczeniu świętości miejsca podczas wielokrotnych pobytów w leśniańskim sanktuarium sporządził w swojej siedzibie rodowej, usytuowanej w powiecie miechowskim w województwie krakowskim miejscowości Iwanowice¹¹. Jan Odrowąż Pieniążek był związany z Podlasiem poprzez zawarcie drugiego małżeństwa z Teresą Warszycą, wojewodzianką sandomierską, która w posagu wniosła dobra mielnickie. W 1688 r. dokupił do nich Nosów, Wólkę Nosowską, Komarno i Bukowice. Natomiast w 1699 r. przejął po ciotce swojej żony Ostromęczyn i Kozierady. Był gorliwym katolikiem zaangażowanym w krzewienie różnorodnych form religijności w wielu ośrodkach, m.in. w 1674 r. ufundował wschodni bastion na Jasnej Górze, a w częstochowskim klasztorze paulinów uczynił fundację zobowiązującą do codziennego śpiewu godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny¹². Krzewił również kult w swoim otoczeniu. Będący na usługach wojewody Stanisław Pokutyński za wstawiennictwem Matki Bożej Leśniańskiej został uzdrowiony podczas podróży z polecenia wojewody w Mińsku¹³.

Udokumentowane cuda z udziałem szlachty nie odbiegają zasadniczo od cudów doświadczonych przez całą społeczność wiernych. Najczęściej dotyczą uzdrowień (choroby oczu, uszu, bóle reumatyczne, uzdrowienia dzieci). Odnotowano również dwa przypadki uwolnienia od opętania, odzyskanie pieniędzy skradzionych Kazimierzowi Suszczyńskiemu przez szypra na statku, ugaszenie pożaru dworu w Worgulach. Karol Siestrzewitowski wraz z małżonką złożyli zeznanie o swoim cudownym uzdrowieniu i pięciu osób ze służby¹⁴. Marcel Ursyn Niemcewicz po modlitwie przez obrazkiem Matki Bożej z Leśnej doczekał cudownego uzdrowienia służącego w dworze, pachółka Teodora¹⁵.

¹⁰ Tamże, s. 232–233.

¹¹ Tamże, s. 225.

¹² *Herbarz Polski Kacpra Niesieckiego*, wyd. J. N. Bobrowski, t. 7, Lipsk 1847, s. 292; K. Przyboś, *Pieniążek Jan Chryzostom z Iwanowic, h. Odrowąż*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław–Warszawa 1981, s. 93–97.

¹³ A. Bosiacka, *Leśniańska Księga Cudów 1683–1768...*, s. 228.

¹⁴ Tamże, s. 226.

¹⁵ Tamże, s. 226, 136.

Przykłady tych świadectw pokazują, że postępowanie szlachty służyło krzewieniu kultu wśród służby i w gronie poddanych.

Przedstawiciele stanu szlacheckiego złożyli relacje o trzech przypadkach cudów z udziałem koni. Anna Rzewuska dzięki wstawiennictwu Marki Bożej leśniańskiej zatrzymała spłoszonego konia wraz z saniami¹⁶. Skarbik ziemi łukowskiej Franciszek Olędzki za zdarzenie cudowne uznał nie tylko uzdrowienie siebie, ale również swoich dwóch koni¹⁷. Towarzysz husarski Leduchowski służący w rocie marszałka wielkiego koronnego Józefa Karola Lubomirskiego za namową członków kompanii wezwał pomoc Matki Bożej z Leśnej do dwóch zdychających bez przyczyny koni. W następstwie cudownej interwencji zwierzęta odzyskały zdrowie¹⁸. Przykłady te potwierdzają ważną rolę konia w kulturze epoki staropolskiej.

Widocznym aspektem propagowania kultu przez szlachtę było zaangażowanie w materialne uposażenie leśniańskiego sanktuarium. Inwentarz sporządzony przez pierwszego proboszcza parafii leśniańskiej Pawła Franciszka Janickiego dokumentujący zasoby szat i naczyń liturgicznych oraz wot potwierdza bardzo dynamicznym rozwój sanktuarium¹⁹. Zgromadzone wyposażenie nabyte w krótkim czasie funkcjonowania parafii było widocznym znakiem popularności nowopowstałego sanktuarium w Leśnej. Znaczący udział we wzroście zasobności odgrywała szlachta i magnateria. W gronie fundatorów byli przedstawiciele najznacześniejszych domów magnackich ówczesnej Rzeczypospolitej. Księżna Anna Radziwiłłowa z pobliskiej Białej była fundatorką czerwonego ornatu z wzorzystego atłasu²⁰. Książę Jan Fryderyk Sapieha ufundował parę srebrnych lichtarzy „auszpurskiej roboty”²¹. Teresa Kaznowska, panna z dworu księżnej Krystyny Sanguszkowej Sapieżyny, wojewodziny brzeskiej, podarowała dalmatykę „u której listwa i szczyt samo materiej srebrnej z szarfy tejże księżnej”²². Bronisława z Pieniążków Sanguszkowa przekazała obraz Marii Magdaleny „wielki w kilka łokci” wy-

¹⁶ Tamże, s. 221.

¹⁷ Tamże, s. 226

¹⁸ Tamże, s. 234.

¹⁹ Inwentarz księdza P. Janickiego znajduje się w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach, sygn. D 155, Inventarium Ecclesiae Parochialis Lesnansis inter valla [powinno być villa] Lesnansia Sita & Existentis, s. 2–13.

²⁰ Tamże, s. 5.

²¹ Tamże, s. 4.

²² Tamże, s. 8.

konany techniką haftu²³. *Burgrabina* Stężyca Agnieszka Kulpicka była współfundatorką „sukienki srebrnej, pstro złocistej, auszpurskiej roboty”, ofiarowując na ten cel 100 zł. Mąż Katarzyny Kulpickiej był fundatorem ornamentu srebrnego ozdobionego złotymi promieniami²⁴. Do grona zasłużonych dobrodziejów sanktuarium należał wojewoda sieradzki Jan Odrowąż Pieniążek, który podarował „puszkę lito złocistą, u której wierzch mitra z krzyżem kawalirskim”, „monstrancję niewielką w perspektywie z tyłu z promieniami suto złocistymi auszpurskiej roboty”²⁵ oraz biały ornat ozdobiony „marcepanową koronką” i herbem fundatora²⁶. Właścicielka dóbr leśniańskich Anna Rzewuska ufundowała ornat „cielisty, atlasowy, w srebrne i złote kwiaty”²⁷. Starostowie drohiczyński Aleksander i Konstancja Butlerowi podarowali bogato zdobioną dalmatykę oraz kwadratowy baldachim koloru „fiołkowego”, ozdobiony srebrnymi i złotymi kwiatami i krzyżem kawalerskim²⁸. Kasztelanowie brzescy Krzysztof i Anna Rajecy, ufundowali ornat „materii lito srebrnej [...] z galonem złotym” oraz kapę „suto złotą z galonem suto srebrnym” z efektowną zapinką „wielką, srebrną, pocłocistą”²⁹.

Najliczniejszą grupę darczyńców stanowili przedstawiciele okolicznej szlachty. Sędzia ziemi łukowskiej Jan Dominik Jezierski był ofiarodawcą ornatu w kolorze czarnym³⁰. Starosta mielnicki Kunat Wyrozębski podarował parę srebrnych lichtarzy „staroświeckiej roboty”³¹. Żona podczaszego ziemi bielskiej Adama Parysa ofiarowała „ornat seledynowy w kwiatki złote, zielone i czerwone” oraz parę srebrnych świeczników „auszpurskiej roboty”³². Panna Teresa Lisicka, miecznikowa podlaska podarowała ornat „ceglasty, atlasowy, wzorzysty w złote kwiatki” oraz granatową dalmatykę w paski z wzorem w srebrne kwiatki. Prawdopodobnie druga z sióstr panna Aniela Lisicka podarowała również ornat „ceglasty, materialny, w pasy białe, w złote kwiatki”³³. Podstoli podlaski Jan Krasnodębski, wraz z żoną Leonorą przekazali do leśniańskiego

²³ Tamże, s. 12.

²⁴ Tamże, s. 3.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 5.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 7.

²⁹ Tamże, s. 5, 8.

³⁰ Tamże, s. 8.

³¹ Tamże, s. 4.

³² Tamże.

³³ Tamże, s. 5, 8.

sanktuarium ornat „adamszkowy, ponsowy [...] w kwiaty czerwone”³⁴. Małżeństwo Bonifacy i Marianna Ostrowscy podarowali ornat „siarczysty w srebrne kwiatki” i dalmatykę aksamitną w kolorze ciemnej zieleni³⁵. Małżeństwo Wyrozębskich podarowało „ornat ceglasty atlasowy wzorzysty w kwiatki srebrne i czarne”³⁶. Konstancja Irzykowska podarowała dwa ornaty: biały „adamszkowy, perłowy w kwiatek drobny [...] z galonem jedwabnym pomarańczowym” i drugi „granatowy w złote kwiatki”³⁷. Zamieszkujący okolice Rossoszy regent lubelski Jan Dziekoński ufundował dwa ornaty w kolorze perłowym³⁸. Chorążanka mielnicka panna Niemirżanka (córka chorążego mielnickiego Stanisława Niemira), ofiarowała antepedium „w cieniu szpalerowe”³⁹, a starosta wieluński Chotkiewicz srebrne lichtarze stołowe⁴⁰. Wśród ofiarodawców ornatów i dalmatyk zostali odnotowani Jan i Barbara Ciecierscy, Nestorowiczowie, Borzęccy, Suzinowie.

Na uwagę zasługuje duży zasób obrazów w zasobach kościoła w Leśnej, a w sposób szczególny trzy dzieła sztuki malarskiej (*Ecce Homo*, *Przemienienie Pańskie*, *Pasja*), których pochodzenie należy prawdopodobnie wiązać z bliżej nieokreślonym dworem magnackim, na którym tworzyli artyści o znacznym poziomie umiejętności i talentu. Autor inwentarza odnotował, że obrazy te były „dobrego malarza”⁴¹.

Zapewne z hojnych ofiar licznie przybywających anonimowych pątników ze wszystkich stanów społecznych, proboszcz Paweł Franciszek Janicki ufundował do obrazu, pozostającego w momencie objęcia przez niego parafii w drewnianych ramach, ozdobne obramowanie. Opisał je w sposób następujący: „teka srebrna złocista, w przedzie promienie dwoiste, srebrne w pół złociste, z tyłu srebrne serce z pomienionym inskrypcyjnym, którego się roku ten obraz zjawił [...]. Teka z promieniami i całą ozdoba waży srebra grzywien 22”⁴². Proboszcz ufundował również „sukienkę srebrną, auszpurskiej roboty do tejsze obwoluty srebrnej

³⁴ Tamże, s. 5.

³⁵ Tamże, s. 5, 8.

³⁶ Tamże, s. 5.

³⁷ Tamże, s. 5, 8.

³⁸ Tamże, s. 5.

³⁹ Tamże, s. 7.

⁴⁰ Tamże, s. 4.

⁴¹ Tamże, s. 11.

⁴² Jednostka masy używana w średniowiecznej i nowożytnej Polsce. 1 grzywna w XVIII w. wynosiła około 201,86 g

[...], która waży srebra 40 i 2 łuty⁴³. Dary materialne świadczą o dużej popularności sanktuarium i licznie przybywających pielgrzymach.

W 1706 r. część kosztowności ze skarbca kościelnego zrabowali stacjonujący w okolicach Białej, w związku z działaniami wojny północnej, Szwedzi⁴⁴. Niebezpieczeństwa związane z działaniami wojennymi i grasujące zarazy mogły osłabić ruch pątniczy. Świadectwem zagrożenia tego czasu jest złożone w 1709 r. przez Krzysztofa i Elżbietę Kisków wotum w postaci srebrnej, złoczonej puszki do przechowywania komunikantów ofiarowane jako dziękczynienie za uwolnienie „od powietrza”⁴⁵. 3 października 1712 r. Aleksander i Marianna Radomyscy dokonali na rzecz sanktuarium zapisu sumy 1000 zł ulokowanej w dobrach rodzinnych. Zysk w wysokości 7 % miał przysługiwać proboszczowi⁴⁶.

Wyrazem rosnącej rangi sanktuarium w Leśnej było zamówienie 1 sierpnia 1715 r., prawdopodobnie u warszawskiego złotnika Adama Jacoba Reicha, przez Annę i Karola Radziwiłłów koron do obrazu Leśnej. Założenie wykonanych ze złota koron odbyło się w 1716 r. Na większej, umieszczonej na głowie Najświętszej Maryi Panny, osadzono kilka diamentów „jak wielogroch”, mniejsza na głowie dzieciątka Jezus była ozdobiona 12 większymi i 24 mniejszymi diamentami. Kolejnym dziełem Radziwiłłów było w 1722 r. ufundowanie sukienki, której wygląd był przedstawiony w sposób następujący: „gruba, floryzowana, w niej diamentów 155, rubinów 291, szmaragdów 59”. Na wykonanie tej sukni, po uzyskaniu pozwolenia biskupa łuckiego Stefana Rupniewskiego, księżna ze skarbca kościoła w Leśnej zabrała wiele klejnotów odnotowanych w inwentarzu kościelnym, a część brakującą zastąpiła swoją ofiarą⁴⁷. Zaangażowanie Radziwiłłów wynikało nie tylko z motywów religijnych. Księżna Anna Radziwiłłowa była osobą bardzo pobożną, ale nie „puszczała pieniędzy w niebo”⁴⁸. Fundacje były elementem konkurencji z innymi rodami magnackimi, ale przede wszystkim z Sapiehami. Rywalizacja Radziwiłłów z Sapiehami widoczna była w osiągnięciu celów politycznych, między innymi w czasie wojny o tron Leszczyńskiego i Sasów

⁴³ ADS, sygn. D 155, s. 2. Łut to jednostka miary stosowana od średniowiecza do końca XIX w. przez kupców i mincerzy do określania wagi monet i wagi probierniczej srebra. 1 łut to 12,65 grama srebra

⁴⁴ K. Zdański, *Przyczynki do dziejów powiatu brzesko-litewskiego i ziem nim objętych*, Warszawa 1936, s. 82–83.

⁴⁵ K. Szafraniec, *Decus Podlachiae – ozdoba Podlasia...*, s. 30.

⁴⁶ J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru...*, s. 388.

⁴⁷ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*, Warszawa 2000, s. 85.

⁴⁸ Tamże, s. 37.

księżna Anna z Sanguszków Radziwiłłowa „zawsze starała się mieszać im szyki”⁴⁹. Ufundowanie koron dla wizerunku w Leśnej było prawdopodobnie elementem konkurencji wobec propagowanego kultu wizerunku Matki Boskiej z rodowej siedziby Sapiehów w Kodniu. W tym celu Jan Fryderyk Sapieha rozbudował kościół i doprowadził 15 sierpnia 1723 r. do uroczystej ceremonii koronacji wizerunku (trzeciej po koronacji obrazów w Częstochowie i Trokach), przygotowując odpowiednią oprawę wizualną i propagandową⁵⁰. Efektem tych zabiegów było podnoszenie prestiżu magnackiego rodu. Szerzenie kultu w Kodniu Sapiehowie traktowali jako sposób na budowę swoistego rodzowego mauzoleum, czemu służyło również umieszczenie we wnętrzach kodeńskiego kościoła galerii portretowej Sapiehów liczącej 75 portretów⁵¹.

Prawdopodobnie planom bialskich Radziwiłłów wykorzystującym sanktuarium w Leśnej jako rodowe centrum religijne poprzez doprowadzenie do koronacji wizerunku przeszkodziło przejście opieki nad sanktuarium w Leśnej przez zakon paulinów. Pośrednikiem tego przedsięwzięcia był wojewoda wileński i hetman wielki litewski Ludwik Konstanty Pocij. Zorganizował on we Włodawie w 1727 r. spotkanie prowincjała paulinów Konstantego Muszyńskiego z posiadającym prawo patronatu (kolatora) Władysławem Michałowskim, w efekcie którego prawo do sanktuarium w Leśnej przejęli paulini. Niezbędną do przejęcia zgodę kapituły i biskupa łuckiego zakonnicy otrzymali dzięki protekcji wojewoda kijowskiego Jan Potockiego oraz kanclerza koronnego Jana Szembeka⁵². W postępowaniu Ludwika Konstantego Pocija należy doszukiwać się przede wszystkim motywów politycznych, jak również elementu konkurencji w budowaniu splendoru własnego rodu. Na uroczystość wprowadzenia zakonników do leśniańskiej parafii w dniu 5 października 1727 r. hetman Ludwik Konstanty Pocij przyprowadził własne wojsko z armatami, aby uświetnić to wydarzenie muzyką i wystrzałami w trakcie procesji. W ceremonii brała udział córka hetmana Ludwika Maria i liczne przedstawicielstwo litewskiej szlachty⁵³.

⁴⁹ Tamże, s. 29.

⁵⁰ D. Chemperek, *Błogostawiona wina. Źródła kodeńskiej legendy czasów saskich*, [w:] *Sapiehowie. Epoki Kodnia i Krasiczyna*, red. K. Stępnik, Lublin 2007, s. 195–206;

⁵¹ M. Kałamajska-Seed, *Genealogia portretowa Sapiehów i jej twórcy*, [w:] *Sapiehowie. Epoki Kodnia i Krasiczyna*, red. K. Stępnik, Lublin 2007, s. 247–254.

⁵² J. Maraśkiewicz, *Leśna Podlaska. Architektura kościoła*, Biała Podlaska 1983, s. 12; K. Szafrańiec, *Decus Podlachiae – ozdoba Podlasia...*, s. 18–19; J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru...*, s. 391.

⁵³ *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. 18, Warszawa 1891, s. 518.

Wobec tej sytuacji Radziwiłłowie zaangażowali się w uroczystości koronacyjne wizerunku Matki Boskiej w unickim sanktuarium w Żyrowicach w 1730 r. Księżna Anna Radziwiłłowa ufundowała korony, a ich transportem z Rzymu zajął się jej syn Hieronim Radziwiłł⁵⁴. Natomiast w rodowej siedzibie w Białej prestiżu miała dodać obecność relikwii bł. Jozafata Kuncewicza, powierzonych czasowo wielkiemu kanclerzowi litewskiemu Karolowi Radziwiłłowi pod ochronę podczas najazdu wojsko rosyjskich na czele z carem Piotrem I w 1705 r.⁵⁵ Radziwiłłowie przejmując ciało w depozyt zobowiązali się zwrócić je bazylianom. Należy przypuszczać, że obietnicy tej nie planowali zrealizować, a relikwie męczennika za unię miały służyć stworzeniu centrum unii w księżęcej siedzibie w Białej⁵⁶.

W 1728 r. znaczący majątek na rzecz leśniańskich paulinów zapisał podstoli litewski Franciszek Szujski. Początkowo zadeklarował darowiznę pieniężną pod warunkiem zamieszkania wraz z żoną i jednym sługą na Jasnej Górze. Kiedy propozycja okazała się niemożliwa do przyjęcia, zmodyfikował warunki i 4 grudnia 1728 r. poczynił zapis, na mocy którego przekazał konwentowi leśniańskiemu rodzinne dobra: Malową Górę z wsią Berezówką, Buczembal, Świszczowo, Sandwicze i Mardowicze (województwo brzeskie) w zamian za pochówek swój i żony w podziemiach klasztoru jasnogórskiego lub leśniańskiego i za odprawianie trzech mszy tygodniowo⁵⁷. O ogromnej popularności sanktuarium wśród ówczesnej szlachty świadczy spisane we Lwowie przez starszyznę wojskową zobowiązanie do poboru po 1 zł od jednego konia wśród pułkowników, rotmistrzów, poruczników i drobnego rycerstwa. Motywem tej donacji było doznanie „w różnych okazjach łaski i cudów Matki Najświętszej Leśniańskiej”. W konsekwencji tego zobowiązania w 1730–1731

⁵⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich*, red. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walerski, t. 14, Warszawa 1897, s. 897; *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej przez Wacława z Sulgostowa*, Kraków 1902, s. 789; P. Krasny, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej*, Kraków 2003, s. 52.

⁵⁵ S. Josaphat Hieromartyr. *Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis*, vol. II (1628–1637), collegit, adnotationibus illustravit nec non introductione auxit P. A. G. Welykyj OSMB, Romae 1955, s. 331–333.

⁵⁶ A. Deruga, *Piotr Wielki a unicki i unja kościelna 1700–1711*, Wilno 1936, s. 98; J. Pruszkowski [P. J. K. Podlasiak], *Janów Podlaski z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897, s. 88; H. Sahanowicz, *Historia Białorusi*, Lublin 2002, s. 304.

⁵⁷ K. Zdański, *Przyczynki do dziejów powiatu...*, s. 82–83; J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru...*, s. 393.

r. przekazano na rzecz klasztoru paulinów w Leśnej sumę 6000⁵⁸. Prowadzenie wspólnych interesów finansowych z paulinami z leśniańskiej placówki łączyło kasztelana podlaskiego Wiktoryna Kuczyńskiego. W swoim pamiętniku zanotował o transakcji dokonanej w 1735 r.: „Ja zaś dług 6000 zł, który zapisałem do Leśnej na Szkaplerz zapłaciłem OO paulinom i kwit otrzymałem w lipcu w Drohiczynie”⁵⁹.

Po przybyciu do Leśnej paulini przystąpili w 1731 r. do budowy nowej, okazałej późnobarokowej, z dwuwiekową fasadą, świątyni według projektu architekta Vincenzo Rachtetti⁶⁰. Przedstawiciele magnaterii i szlachty zadbali o urządzenie wnętrza ukończonych w 1752 r. murów budynku kościoła. Wyposażenie wnętrza trwało krótko. Ołtarz główny ufundował zięć Jana Odrowąża Pieniążka, podskarbi wielki koronny Karol Juliusz hrabia Sedlnicki⁶¹. Z fundacji wojewody wileńskiego Michała Kazimierza Radziwiłła wykonano w latach 1753–1756 cztery boczne ołtarze, ambonę, konfesjonały, nowe organy zrobione przez Michała Panteznera i Antoniego Pantera. Instrument posiadał wyjątkowo piękny prospekt. Cała obudowa była pomalowana na białą i złocona na gzysmach. Nad organami umieszczono kule ziemską, a nad nią herb i monogram fundatora⁶². Wykonaną w Gdańsku kamienną posadzkę ufundował w 1752 r. Kazimierz Wiśnicki. Konsekracji leśniańskiej świątyni dokonał 8 września 1758 r. biskup Łucki Antoni Erazm Wołłowicz. W uroczystej procesji obraz do nowego kościoła wnieśli książę Radziwiłł i książę na Zbarażu Korybut Woroniecki, który wzniósł własnym kosztem jedną wieżę⁶³.

Magnateria i szlachta, wpisując się w sarmacką kulturę epoki, spełniła ważną rolę, zarówno w stworzenie sanktuarium jak i propagowanie kultu Matki Bożej Leśniańskiej. Brak protektorów z wpływowych rodzin magnackich spowodował, że popularność sanktuarium w Leśnej pozostała w zasięgu lokalnym, o czym w znaczącym stopniu zdecydował wzrost popularności ośrodków kultu maryjnego, w których zorganizowano

⁵⁸ J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru...*, s. 394.

⁵⁹ Wiktoryn Kuczyński. *Pamiętnik 1668–1737*, oprac. zbior. pod kierunkiem J. Maroszka, Białystok 1999, s. 63.

⁶⁰ M. Wrzeszcz, J. Zbudniewek, *Leśna Podlaska...*, szp. 868–870.

⁶¹ Wspierał również klasztor paulinów na Jasnej Górze, gdzie z wielką pompą został pochowany (9 marzec 1761 r.) obok żony Konstancji z Branickich (H. Palkij, *Sedlnicki Karol Józef Hiacynt*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 144–148.

⁶² P. Podejko, *Kapele muzyczne w Leśnej Podlaskiej*, „*Studia Claromontana*” 9, 1988, s. 418.

⁶³ *Encyklopedia Kościelna*, t. 18, Warszawa 1891, s. 518.

wano w XVIII stuleciu cieszące się ogromnym powodzeniem ceremonie koronacji (chronologicznie: Sokal, Podkamień, Łuck – kościół dominikanów, Lwów – kościół katedralny i kościół dominikanów, Berdyczów, Chełm, Poczajów)⁶⁴.

⁶⁴ A. J. Baranowski, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003.